

<https://doi.org/10.70728/a.series.ijt.v08.i05.016>

BUYUK IPAK YO‘LI AMIR TEMUR VA TEMURIYLAR DAVRIDA

Rasulov Elbek Elmurodjon ogli

“TIQXMMI”MTU

II bosqich doktoranti

+998901511152

Elbekrasulov777@gmail.com

“TIQXMMI”MTI professori, t.f.d.

SH.M.O‘ljayeva taqrizi asosida

Annotatsiya. Ushbu maqolada Temuriylar davrida Buyuk ipak yo‘lining ijtimoiy-tarixiy hamda siyosiy ahamiyati, shuningdek, mazkur sulola hukronligi yillarida savdo-sotiqni rivojlantirish borasida amalga oshirilgan islohotlarning mazmun-mohiyati yoritilgan.

Kalit so‘zlar: Temuriylar, savdo-sotiq, Buyuk ipak yo‘li, pul, Samarqand, karvonsaroy, pul siyosati.

Abstract: This article examines the socio-historical and political significance of the Great Silk Road during the Timurid period. It further highlights the essence and substance of the economic and trade reforms implemented under the reign of this dynasty to foster commercial development.

Keywords: Timurids, trade, the Great Silk Road, money, Samarkand, caravanserai, monetary policy.

Аннотация: В данной статье освещается социально-историческое и политическое значение Великого шелкового пути в период правления Тимуридов, а также суть и содержание реформ, осуществленных в годы правления этой династии в целях развития торгово-экономических отношений.

Ключевые слова: Тимуриды, торговля, Великий шелковый путь, деньги, Самарканд, караван-сарай, денежная политика.

Kirish. Markaziy Osiyo, xususan, hozirgi O‘zbekiston hududi Amir Temur va temuriylar davrida xalqaro savdo hamda madaniy aloqalarda g‘oyat muhim o‘rin tutganligi ma‘lum. Sohibqiron Amir Temur Movarounnahrda hokimiyatni o‘z qo‘liga olgach, kuchli markazlashgan davlat tuzishga va xalqaro karvon yo‘llari xavfsizligini to‘liq ta‘minlashga erishdi. Shu tufayli

ham XIV asrning 70-yillaridan boshlab Buyuk ipak yo‘lining Movarounnahr orqali o‘tgan markaziy tarmog‘i, shimoliy yo‘nalishlarga qaraganda, xalqaro iqtisodiy-madaniy aloqalarda yetakchi o‘rin tuta boshladi. Movarounnahr hududida xalqaro savdo karvonlari harakatining qaytadan jonlanishi shaharlar taraqqiyotiga hamda iqtisodiy-madaniy aloqalarning yuksalishiga kuchli turtki bo‘ldi [Agzamova, 1996, 154-b].

Amir Temur nafaqat o‘z davlati doirasidagi ichki savdo ishlarini tartibga solish, balki xalqaro savdo aloqalarini kengaytirish ham mamlakat iqtisodiyoti barqarorligini ta'minlovchi asosiy omillardan biri ekanligini chuqur anglagan edi.

Amir Temurning Xitoy xoqoni Taytszuga yo‘llagan maktubida: **“Karvonsaroylararo yo‘llar ochildi, yo‘llardagi qaroqchilar yo‘q qilindi, uzoq yurtlarga boruvchilar o‘zlarini xotirjam etadigan bo‘ldi”**, deb alohida ta’kidlangan. Shu bilan birga, Sohibqiron Vizantiya, Venetsiya, Ispaniya, Fransiya va Angliya kabi Yevropa mamlakatlari bilan ham faol iqtisodiy hamda diplomatik aloqalar o‘rnatgan [Xo‘jayev A., 2007, 199-b].

Bu davrda davlat poytaxti Samarqandni Movarounnahr va Xurosonning yirik markazlari bilan bog‘lovchi yo‘llar mintaqadagi ichki savdo tizimining bosh bo‘g‘inini tashkil etardi. Samarqand o‘zining me'moriy go‘zalligi, savdo va hunarmandchilikning yuksak darajada rivojlanganligi bois Ispaniya qiroli elchisi Rui Gonsales de Klavixoni hayratda qoldirgan edi. Elchining qayd etishicha, shaharda tartibli oldi-sotti uchun qulay va maxsus yirik savdo rastasining mavjud emasligi sababli, Sohibqiron shahar bo‘ylab katta ko‘cha (shohko'cha) soldirishni hamda uning ikki tomonida mollar savdosi uchun muhtasham rasta va do‘konlar qurishni buyuradi. Klavixo bunday ulkan hajmdagi qurilish ishlarining yigirma kundan kamroq muddatda yakunlangani kishini hayratga solishini bayon qilgan [Muhammadjonov A., 2000, 213-b].

Ispan elchisi tashqi savdo aylanmasida ham Samarqandning yetakchi o‘rin tutganini alohida ta’kidlaydi. O‘sha davrning taniqli muarrix Ibn Arabshohning yozishicha, Samarqandga chet mamlakatlardan, xususan, Xurosondan turli ma’danlar, Hind va Sinddan yoqut hamda olmos, Xitoydan atlas, yashm (nefrit) toshi va mushk, o‘zga o‘lkalardan oltin va kumush, Rus hamda Tataristondan esa sifatli charm va mo'ynali mahsulotlar olib kelingan [Mo‘minov I., 1993, 30-b].

Amir Temur va temuriylar davrida muhim harbiy-strategik hamda iqtisodiy ahamiyatga ega yo‘nalishlar sirasiga Xurosondagi temuriylar davlati poytaxti Hirotni Movarounnahrning yirik shaharlari bilan bog‘lovchi aloqa yo‘llarini ham kiritish mumkin. Ular orasida Hirot dan Marv orqali Buxoro va Urganchga hamda Balx orqali Samarqandga olib keluvchi yo‘llar mintaqaning ichki va tashqi iqtisodiy-madaniy hamda siyosiy hayotida strategik o‘rin tutgan.

Keltirilgan yangi ma'lumotlar XV asr (Temuriylar renessansi) davridagi ichki transport infratuzilmasi, geosiyosiy aloqalar hamda uzoq Sharq (Xitoy, Tibet) va Janubiy Osiyo (Hindiston) bilan diplomatik aloqalarni juda aniq faktlar bilan yoritadi.

Matnda uchragan imlo xatolari (masalan, *Xirot*, *Xorazmnmg*, *chorraxisida*, *Xonbaliqqa*), joy nomlari va shaxslarning ismlari imlosi, shuningdek, manbalarni ko'rsatish tizimi akademik qoliplarga ko'ra tahrir qilindi.

Tahrirlangan nusxa (Akademik uslubda)

XV asrda Temuriylar davlatining amalda ikkita bosh markazi va poytaxtiga aylangan Samarqand va Hirot shaharlarini saltanatning shimoliy hududlari, xususan, Xorazm vohasi bilan bog'lovchi yo'llar ham bu davrda katta iqtisodiy ahamiyatga ega bo'lgan. Temuriy hukmdorlarning Oltin O'rda bilan aloqalarida asosiy tranzit hudud hisoblangan Xorazmning bosh shahri Urganchdan Hirotga asosan Murg'ob vohasi orqali o'tilgan. Urganch va Xorazmning boshqa shaharlaridan janubga yo'nalgan yo'llar Marv shahrida tutashgan [Mavlonov O'., 2008, 181-b].

Markaziy Osiyo mintaqasining muhim savdo yo'llari kesishgan chorrahasida joylashgan Jizzax vohasi ham bu davrda alohida mavqega ega edi. Ushbu o'lkada Farg'ona vodiysi va Xo'janddan O'ratepa orqali keluvchi karvon yo'li Toshkentdan Mirzacho'l orqali o'tgan yo'lga qo'shildirdi. Bu yerdan Samarqandga hamda Nurota tog'ining shimolidagi tekislik bo'ylab Nurotaga boruvchi yo'llar boshlanar edi. Jizzaxdan Samarqandga boradigan asosiy yo'nalish Ilono'tdi darasi orqali o'tgan bo'lib, ushbu strategik yo'lakning ahamiyati nihoyatda yuqori bo'lgan [Mavlonov O'., 2008, 202-b].

Movarounnahrning yirik savdo markazi Samarqandni Xitoy va boshqa sharqiy o'lkalar bilan bog'lovchi karvonlar deyarli barcha hollarda Dizak (Jizzax) orqali o'tib, quyidagi asosiy tarmoqlarga bo'lingan:

1. *Samarqand – Dizak – Choch (Toshkent) – Sharqiy Turkiston – Xitoy;*
2. *Samarqand – Dizak – Xovos – Farg'ona – Xitoy;*
3. *Samarqand – Dizak – Zomin – Sabat – Farg'ona – Xitoy* [Pardayev A., 1994, 49-50-b].

Amir Temur va temuriylar davrida Yevropa hamda Osiyoning ko'pgina davlatlari bilan faol xalqaro aloqalar olib borildi. Xususan, poytaxt Samarqandni janubda Hindiston, Xuroson, Eron, Iroq, Misr, shimoli-g'arbda Oltin O'rda shaharlari, sharqda esa Sharqiy Turkiston va Xitoy bilan bog'lovchi muhim transkontinental yo'llar alohida ahamiyat kasb etgan. Ta'bir joiz bo'lsa, «Amir Temur davrida barcha yo'llar Samarqandga olib borar edi» [Mavlonov O'., 2008, 182-b].

Bu davrda Xitoy bilan aloqalar ham g'oyat faol bo'lganligini qayd etish lozim. Amir Temur 1389-yilda Mo'g'ulistonga yurish qilib, ushbu hududlarni bo'ysundiradi va Movarounnahrni sharq tomondan bo'ladigan harbiy xavfni bartaraf etadi. Shundan keyin Mo'g'uliston va Sharqiy Turkiston orqali o'tuvchi karvon yo'llari xavfsizligini ta'minlash hamda Xitoy bilan savdo-elchilik aloqalarini yangi bosqichga ko'tarish imkoniyati paydo bo'ldi. XIV asrga oid Xitoy rasmiy manbasi – "Min shi-lu" ("Min sulolasining haqqoniy yilnomalari") yilnomalarida bu haqda muhim ma'lumotlar saqlangan. Xususan, 1389–1398-yillar oraliq'ida Amir Temur nomidan Xitoyga 9 marta elchilar yuborilganligi, Xitoydan ham 1395-yilda Fu An boshchiligidagi delegatsiya Samarqandga kelganligi qayd etilgan [Mavlonov O'., 2008, 183-b].

Shohrux Mirzo va Mirzo Ulug‘bek hukmronligi davrida ham Xitoy (Min imperiyasi) bilan aloqalar muvaffaqiyatli davom ettirildi. Yozma manbalarda 1409 va 1420-yillarda Hirotga Xitoy elchilari kelgani, o‘z navbatida, temuriy hukmdorlar ham Pekinga bir necha bor o‘z vakillarini yuborgani qayd etilgan. Jumladan, 1418-yilda Ardasher boshliq Shohrux elchilari Xitoy saroyida qabul qilinadi. 1419-yilda bunga javoban Li Da va Chjan Fu (Jong-Fu) Xitoy imperatori nomidan Samarqand va Hirotga elchi bo‘lib kelishadi. 1420-yilda esa Shohrux va Ulug‘bek 530 nafardan iborat ulkan elchilik karvonini Xitoyga jo‘natadilar [Muhammadjonov A., 2000, 247-b].

Ushbu ma‘lumotlar tahlili shuni ko‘rsatadiki, mintaqamizni Xitoy bilan bog‘lovchi Buyuk ipak yo‘lining asosiy tarmoqlari Movarounnahr markazidan Farg‘ona va Yettisuv orqali Sharqiy Turkistonga, u yerdagi savdo markazlari orqali esa Xitoy poytaxti Xonbaliqqa (Pekinga) olib borgan. Movarounnahrdan Xitoyga asosan ikki karvon yo‘li orqali o‘tilgan:

- **Birinchi (shimoliy) yo‘l:** Toshkent, Sayram, Yettisuv hamda Sharqiy Turkistonning Turfan va Qumul shaharlari orqali;
- **Ikkinchi (janubiy) yo‘l:** Farg‘ona vodiysi (Xo‘jand, Qo‘qon, Marg‘ilon, Andijon va O‘sh) orqali Oloy vodiysi bo‘ylab, so‘ng Sharqiy Turkistonning Koshg‘ar, Xo‘tan va Yorkand shaharlari orqali o‘tgan [Muhammadjonov A., 2000, 248-b].

Demak, XV asrning birinchi yarmi – Shohrux va Ulug‘bek hukmronligi yillarida ikki o‘rtada muntazam elchilar almashinuvi yo‘lga qo‘yilgan. Deyarli har ikki-uch yilda Samarqand va Hirotga Xitoy elchilari, Pekinga esa temuriy hukmdorlarning elchilari va savdogar karvonlari safar qilib turishgan.

Shu bilan birga, ushbu davrda Tibet va Hindiston bilan ham do‘stona qo‘shnichilik munosabatlari o‘rnatilgan. Masalan, 1421-yilda Tibetdan Buxoro va Samarqandga rasmiy elchilar tashrif buyuradi. 1441–1442-yillarda esa Shohrux Hindistondagi Vijayanagar qirolligi saroyiga taniqli tarixchi Abdurazzoq Samarqandiy boshchiligidagi elchilik missiyasini yuboradi. Olim Kirmon, Ormuz va Fors qo‘ltig‘i orqali Hindistonga qilgan ushbu tarixiy sayohati tafsilotlarini o‘zining "Matla'i sa'dayn va majma'i bahrayn" asarida batafsil yozib qoldirgan [Muhammadjonov A., 2000, 248-b].

Yozma manbalarda, xususan, Zahiriddin Muhammad Boburning mashhur "Boburnoma" asarida Hindistondan Kobul va Qandahor orqali Markaziy Osiyoga o‘tuvchi strategik tog‘ dovonlari haqida qimmatli ma‘lumotlar keltiriladi. Unga ko‘ra, Qashqar, Farg‘ona, Turkiston, Samarqand, Buxoro, Balx, Hisor va Badaxshondan Kobulga Hindiqush tog‘laridagi 7 ta ko‘tal (dovon, tog‘ yo‘li) orqali o‘tilgan [Z.M.Bobur, 1989, 117-118-b].

Amir Temur va temuriylar davrida Oltin O‘rda shaharlari bilan savdo-diplomatik aloqalar muntazam yo‘lga qo‘yilgan bo‘lib, ular asosan ikki yo‘nalishda: Xorazm vohasi yoki Janubiy Qozog‘istondagi yirik markazlar (Turkiston, Sayram) orqali amalga oshirilgan. Bu esa Markaziy Osiyo xalqlarining Sharqiy Yevropa o‘lkalari bilan bo‘lgan qadimiy aloqalarini qayta jonlantirdi. XV asrning ikkinchi yarmidan boshlab Moskva buyuk knyazligining siyosiy mavqeyi kuchaya

borishi natijasida, rus hukmdorlari temuriy sultonlar bilan bevosita elchilik munosabatlari o‘rnatishga intila boshlaydilar. Taniqli tarixchi Abdurazzoq Samarqandiy Hirot hukmdori Sulton Abu Said Mirzo huzuriga 1464-yilda rus knyazi Ivan III elchilari kelganligi to‘g‘risida ma'lumot qoldirgan bo'lsa, 1490-yilda Moskvaga Sulton Husayn Boyqaro elchilarining tashrif buyurganligi tarixdan ma'lum [Mavlonov O'., 2008, 184-185-b].

Xulosa o‘rnida aytish mumkinki, Amir Temur va Temuriylar davri Buyuk ipak yo‘li faoliyatining o'ziga xos so‘nggi yuksalish va eng rivojlangan bosqichi bo‘ldi. Transkontinental savdo yo‘llarida xavfsizlikning qat’iy ta‘minlanishi, savdo-sotiq ishlarining bevosita davlat tomonidan rag‘batlantirilishi hamda shaharlarning yirik iqtisodiy markazlar sifatidagi nufuzi oshishi ichki va tashqi iqtisodiy-madaniy aloqalarning mislsiz darajada rivojlanishiga olib keldi. Bu davrda Buyuk ipak yo‘lining Oltin O‘rda davlati tarkibidagi Dashti Qipchoq yerlaridan o‘tgan shimoliy tarmoqlari o‘z ahamiyatini yo‘qota bordi; aksincha, Movarounnahr va Xuroson shaharlari Buyuk ipak yo‘lining markaziy yo‘nalishlari bo‘ylab xalqaro iqtisodiy-madaniy integratsiyada bosh yetakchi (drayver) rolini o‘ynay boshladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Agzamova G.A. “Savdo yo‘llari // Temur va Ulug‘bek davri tarixi”. Mualliflar jamoasi. Toshkent. 1996.
2. Bobur Z.M. “Boburnoma”. Toshkent. 2008.
3. Mavlonov O'. “Markaziy Osiyoning qadimgi yo‘llari: shakllanishi va rivojlanish bosqichlari”. Toshkent. 2008.
4. Mo‘minov I. “Amir Temurning O‘rta Osiyo tarixida tutgan o‘rni va roli”. yozma manbalar ma'lumoti asosida. ikkinchi nashr. Toshkent. 1993.
5. Muhammadjonov A. “O‘zbekiston tarixi”. Toshkent. 2000.
6. Pardayev M. ”Buyuk ipak yo‘li yoqasidagi “Dizak” shahri o‘rni xususida”// Buyuk ipak yo‘li yoqasidagi Markaziy Osiyo shaharlari. Samarqand. 1994.
7. Xo‘jayev A. “Buyuk ipak yo‘li: munosabatlar va taqdirlar”. Toshkent. 2007.